

квитків ВКП(б), 17 комсомольських білетів, 52 військових білета, 21 червоноармійських книжок, 12 посвідчень уповноважених міліції, 14 посвідчень співробітників МВС-МДБ, 200 довідок різних радянських установ тощо. Окрім того вилучено копії протоколів допитів СБ ОУН(б) та списки осіб, вбитих СБ приблизно на 1000 осіб, особисті записи М. Арсенича, інструкції щодо роботи СБ ОУН(б), листи та інші документи.

Трупи вбитих М. Арсенича та його дружини "Віри" були доставлені до Управління МВС по Львівській області, де їх впізнали колишні члени проводу ОУН(б) в Україні Петро Дужий – "Аркадій" та Михайло Степаняк – "Сергій", про що були складені відповідні акти [3, 67-71].

А. Русначенко встановив, що спецповідомлення про загибель М. Арсенича за підписом міністра МВС СРСР С. Круглова було надіслане Молотову та Берії [7, 313].

Таким чином, після понад двох років розшуків співробітникам МВС УРСР вдалося вбити М. Арсенича. На сьогодні досі невідомо, де саме похований М. Арсенич. Ймовірно, документи про це містилися в документах МВС УРСР, а нині, скоріше за все, вони зберігаються в архіві МВС України.

Загибель М. Арсенича сильно занепокоїла керівників підпілля ОУН(б). Член проводу ОУН(б) в Україні Василь Кук – "Леміш" у листі до керівника проводу ОУН(б) на Північно-західних українських землях Богдана Козака – "Вівчара" писав: "План славної пам'яті друга Михайла надіслати вам допомогу та самому побачитися з Вами влітку – не збувся, у зв'язку з його смертю. Немає зараз нікого, хто міг би хоча б частково поповнити не-

поправну втрату, що спіткала організацію через загибель славної пам'яті друга Михайла" [2, 20].

Наказом № 3/52 Головного командира УПА полковника В. Кука – "Василя Ковалюка" від 12 жовтня 1952 р. М. Арсеничу було посмертно присвоєно військове звання генерала контррозвідки [4, 281].

Щодо діяльності СБ ОУН(б), яку очолював М. Арсенич, то вона і досі викликає серйозні розбіжності в оцінках як у професійних істориків, так і у громадськості. В останні чимало було опубліковано чимало документів про жорстокі методи роботи як СБ ОУН(б), так і радянської влади. У цьому протистоянні загинуло чимало невинних людей.

Залишається сподіватися, що з плином часу це питання буде детально досліджене вченими і належно висвітлено у наукових працях, що дозволить надати виважену та компетентну оцінку непростим подіям нашого минулого.

1. ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 4. 2. ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 8. 3. ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 65. 4. ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 40. 5. ГДА СБ України. – Ф. 13. – Спр. 376. – Т. 47. 6. Дашкевич Я., Кук В., Бойко В., Посівнич М. Про Генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича). – Львів, 2006. 7. Русначенко А.М. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940-50-х роках. – К.: Унів. вид-во "Пульсари", 2002. 8. Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. – К., 2006. 9. Содоль П. Українська повстанча армія, 1943-1949. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. 10. Сусік Д. З любові до свого народу. Спогади. – Львів, 2006.

Надійшла до редколегії 03.04.09

К. Ніколаєць, докторант

СТАНОВЛЕННЯ БАГАТОПАРТІЙНОСТІ В УРСР У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 80-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИОГРАФІЯ

У статті проаналізовано наукові дослідження, присвячені висвітленню становлення багатопартійності в УРСР у другій половині 1980-х років.

The author is analyses scientific researches about rise of political parties of Ukraine during two half of 1980s.

Певна лібералізація суспільно-політичного життя в СРСР в умовах "перебудови" призвела до зміни партійної системи УРСР. Перехід від однопартійної системи до багатопартійної проходив в умовах боротьби між прихильниками комуністичної ідеології та представниками українського національного руху. Економічні ознаки у визначенні спрямування політичної діяльності партій в Україні наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років ще не були виражені досить яскраво, а сама багатопартійність стала результатом політичного вираження прагнення української політичної еліти та більшості населення України до відновлення державної незалежності. У дослідженнях істориків, соціологів, політологів цей процес отримав широке висвітлення в умовах зміни історіографічної ситуації в республіці. Історіографічний аналіз цих публікацій до останнього часу практично не проводився. Тому метою даної публікації є визначення стану дослідження процесу становлення багатопартійності в Україні наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років.

Загальною особливістю висвітлення діяльності політичних партій тривалий час було те, що дослідники здійснювали їх типологізацію швидше на підставі їхніх декларованих статутів, аніж на підставі врахування сукупності ознак партійного процесу. Тому поняття про реальний стан партійного життя здебільшого відображало ідеальну модель, довільно запозичену в західній партіології. Стан партійної думки в Україні ґрунтувався в основному на порівнянні програмних документів партій за схемою загального дослідження. Тому характеристика українських партій та партійної системи на основі

досягнень існуючих партіологічних досліджень не дає цілісного уявлення про цей феномен, далека від повного і завершеного відображення його істотних ознак.

Вивчення процесу становлення багатопартійності в Україні у другій половині 1980-х – на початку 1990-х років у вітчизняній та зарубіжній історіографії йшло, певною мірою, у різних напрямках. Проблема становлення багатопартійності в Україні тривалий час залишалася надзвичайно актуальною оскільки гостра політична боротьба щодо вибору магістральних шляхів розвитку України потребувала всебічного осмислення досвіду і наукового прогнозування розвитку багатопартійної системи, яка знаходилася на початковому етапі формування. Актуальність вказаної проблеми визначалася важливістю вивчення основного змісту діяльності політичних партій: здобуття політичної влади в державі та реалізація своїх програмних завдань конституційними шляхами, через систему демократичних форм, засобів і методів боротьби. Велику зацікавленість викликало з'ясування механізму діяльності партій, їх взаємодії з органами державної влади. Проблеми вивчення громадських організацій і політичних партій взаємопов'язані, оскільки часто трапляється, що громадські об'єднання перетворюються на політичні партії у випадку необхідності продовжувати боротьбу іншими засобами або відносної віддаленості мети такої боротьби.

На думку окремих дослідників високамі багатопартійності можна вважати осередки дисидентів "шестидесятників" [3, 140-159]. Відповідно до суджень вітчизняних вчених головною причиною відродження багатопар-

ртейності був сам процес демократизації суспільства і проведення реформ у різних сферах суспільного життя, а також рішуче заперечення впровадження в Україні однопартійності з огляду на інертність і невелика ефективність функціонування і динаміки Комуністичної партії за часів Радянського Союзу. Пробудження національної свідомості у роки здобуття незалежності і подальшого становлення державності України також значною мірою прискорило процес становлення багатопартійності [2, 40-46; 20, 129-136; 33, 47-55; 12, 160-165; 30, 43-47].

Необхідність політологічного аналізу зростання впливу громадських організацій призвела до появи публікації, присвячених визначенню причин виникнення громадських рухів, окресленню етапів розвитку неформальних організацій та вивченню процесу їх подальшої політизації [39, 3-23]. У роботі Г. Кобко в рамках визначення масштабів вживання української мови характеризувалася діяльність ТУМу та НРУ із підкресленням її важливості для духовного відродження українського народу [23, 11-19].

Проголошення незалежності України поруч із поглибленням розбудови громадянського суспільства збільшили увагу дослідників до історії становлення і розвитку громадських організацій і політичних партій. Переосмислення суті процесу перебудови призвело до перегляду оцінок їх діяльності та впливу на політичну свідомість громадян.

Згодом в Україні з'явилися перші аналітичні праці, присвячені новим політичним організаціям і об'єднанням України, зокрема: робота А.Слюсаренка і М.Томенка [46], колективні праці Інституту політичних і етнонаціональних досліджень [48], в яких розглядалися проблеми виникнення і становлення нових суспільно-політичних рухів та об'єднань, їх діяльності в умовах переходу від командно-адміністративної до демократичної системи формування державності в Україні. У цих дослідженнях на основі аналізу історичних фактів доводилася невідворотність змін у суспільстві в умовах перебудови, її об'єктивний характер. Можливість відновлення незалежності України розглядалося як результат тисячолітньої історії українського народу.

У роботі В. Рубана охарактеризована діяльність політичних партій і громадських рухів. При цьому він зазначав, що вони мають повний спектр європейської політичної думки – комунізм, соціалізм, лібералізм, консерватизм, націонал-фашизм. Враховуючи ситуацію в суспільно-політичному житті, що в Україні склалася на початку 90-х років, В. Рубан вважав, що перевагу матимуть партії, які сповідують соціалістичні, соціал-ліберальні та ліберал-консервативні цінності [40, 90-106].

У цьому зв'язку заслуговують особливої уваги дослідження К. Богомаза [6, 7]. У них автор ґрунтовно розглянув питання багатопартійності в Україні, перетворення в суспільно-політичному житті, діяльність громадсько-політичних рухів і партій за економічну незалежність України, а також роль громадських об'єднань у формуванні національної свідомості й політичної культури народу республіки.

Начерки історії виникнення неформальних організацій містилися у роботі О. Гараня "Від створення Руху до багатопартійності", яка вийшла друком у 1992 р. [13] В іншій роботі "Убити Дракона. З історії Руху та нових партій України" [14] автор зробив спробу висвітлити роль Руху у політичному житті суспільства, визначити основні причини та тенденції розвитку багатопартійності в Україні із доведенням їх об'єктивності.

Варто виділити також дослідження діаспорного історика Р.Сольчаника, який показав ставлення НРУ до визнання національно-культурних прав меншин в Україні, відзначаючи позитивні зміни, що відбулися на теренах СРСР у справі посилення уваги до їхніх мовно-культурних потреб [47, 129-136].

У працях В. Ковтуна [24] та Г. Гончарука [16] комплексно проаналізовано періоди становлення та розвитку організації, визначено її вплив на суспільно-політичне життя республіки. У дослідженнях піддано аналізу процес формування концепції і взаємодії чинників виникнення організації. Окремо розглядаються політичні постаті лідерів НРУ із зазначенням їх особистого впливу на розвиток політичних подій і еволюціонування організації. Варто зазначити, що дослідження Г.Гончарука побудоване на основі опрацювання відносно великої кількості різного роду джерел, серед яких важливе місце посідають документи НРУ. У той же час варто відзначити певну суб'єктивність вченого у оцінках історичних подій та спрощення викладу частини матеріалу.

Історичні аспекти новітньої політичної історії України, багатопартійності та створення політичної опозиції, ролі НРУ в суспільно-політичному житті України подав В.Литвин [30, 31; 33, 47-55]. Разом з відтворенням протиставлення політичних сил він спрогнозував кредо та соціальну базу нових партій праворадикальної орієнтації, Народного Руху України та інших новітніх політичних структур. Цінність його праці обумовлена фактологічним викладенням процесів і подій із залученням маловідомих архівних даних. Він розглядав НРУ за доволі радикальну суспільно-політичну організацію, котра спиралася у своїй діяльності на широкі та різноманітні політичні сили в країні у боротьбі за незалежність, вплив на зміну світогляду громадян України. У дослідженнях В.Литвина "Політична арена України: дійові особи і виконавці" [31], "Україна: політика, політики, власть" висвітлювався процес становлення та розвитку української національної еліти, визначалися особливості трансформації колишньої партійної управлінської верхівки поруч із аналізом діяльності секретаря КПУ, а потім першого Президента України Л. Кравчука [35]. Дослідник показав динаміку зміни ставлення державних органів до неформальних об'єднань громадян в умовах поширення перебудови.

Суспільно-політичні процеси в Україні другої половини 1980-х – початку 1990-х років ґрунтовно проаналізовані у роботі В.Литвина "Україна на межі тисячоліть" [34], який звернув увагу на діяльність українських політичних лідерів та її сприйняття громадськістю із визначенням особливостей політичної свідомості українців. Справедливо вважаючи критику культури особи Й.В.Сталіна у часи хрущовської "відлиги" засобом розхитування радянської системи, автор показав зв'язок між зростанням політичної освіченості людей і їх участю у політичній діяльності.

Заслуговує на увагу завдяки введенню в обіг нових архівних документів та інших джерел науковий доробок А. Русначенка. Предметом його досліджень спочатку стало зародження та становлення незалежного робітничого руху в Україні [43], а невдовзі розгортання національно-визвольного руху в республіці у другій половині ХХ ст. [41] Особливу цінність мають зібрані автором документи (статути, програми, звернення тощо), що безпосередньо стосувалися діяльності громадських організацій. Головна увага приділялася дослідженню діяльності Української гельсінської Спілки та Народного руху України. У праці висвітлено також роль дисидентів в національно-демократичному русі часів перебудови.

Закономірності становлення та розвитку громадських організацій в другій половині 80-х рр. ХХ ст. досліджували також Ю.Данилюк, О.Бажан [19] та Г.Касьянов [21], у працях яких розкрито етапи становлення українського національного руху і визначено об'єктивні передумови поширення політизації громадян в умовах різкого збільшення обсягів різносторонньої інформації про політичні події в роки перебудови.

У роботах В. Кулика досліджувався розвиток української національної ідеї наприкінці 1980-х років та визначалася роль її представників у розвитку української державної ідеї [28, 59-65; 26, 150-167; 27, 54-79]. У цьому ж контексті слід відзначити ґрунтовну роботу О. Бойка "Україна в 1985 – 1991 рр.: основні тенденції суспільно-політичного розвитку" [9], в якій охарактеризовано основні тенденції суспільного розвитку періоду перебудови та діяльність новостворених громадських організацій. Крім того у дослідженні національно-демократичний рух, розглянуто в контексті радикальних політичних змін в Україні. Критичне відношення дослідника до його успіхів знайшло вияв у висновках про несподіваність отримання Україною політичної самостійності внаслідок своєрідної "закономірної випадковості", яка пов'язувалася із зовнішнім чинником – невдалим серпневим путчем ортодоксальної частини номенклатури колишнього СРСР, а не з внутрішніми політичними процесами – національно-визвольними змаганнями української політичної контр еліти [9, 261]. В цілому О.Бойко відстоював подібну думку у інших своїх роботах – "Історія України у ХХ столітті: 20-ті – 90-ті роки", "Історія України", "Україна 1991 – 1995: тіні минулого чи контури майбутнього" [8, 10].

У праці В. Кафарського "Комунізм і український національно-визвольний рух" певною мірою висвітлено участь населення України у діяльності громадських об'єднань, визначено причини активізації суспільно-політичного життя в республіці наприкінці 1980-х років. Пов'язуючи прискорення політизації громадських об'єднань із необхідністю вирішення українського національного питання, автор вказував на важливість проведення досліджень еволюції політичної свідомості населення під впливом громадських об'єднань. Надмірно ідеалізуючи рівень національної свідомості громадян В.Кафарський часто переносив висновки щодо діяльності відносно невеликих груп людей, спрямованої на досягнення державної незалежності, на оцінку прагнень широких верств населення [22].

На думку В.Барана та В.Даниленка виникнення національного руху було спричинено кризою всередині радянської системи, яка була започаткована на ХХ з'їзді партії, коли політичні амбіції одного із провідних комуністичних вождів стали поштовхом до руйнування всієї комуністичної системи. Національний український рух розглядався у якості вагомого чинника руйнування соціалістичної системи, де вирішення національного питання було лише видимістю, яка мала ввести в оману широкі верстви населення [4, 5].

Слід відзначити роботу "Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст." [18] Я. Грицака, де показано роль націонал-комуністів в державотворчих процесах кінця 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст. Ю. Алексєєв, С. Кульчицький та А. Слюсаренко у роботі "Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.)" [1] приділили значну увагу виникненню та розвитку національного руху, визначили фактори, що сприяли його поширенню. Національний український рух постає головною передумовою суспільно-політичних зрушень у підручнику "Новітня історія України (1900–2000)", де проаналізовано процес переростання його із дій окремих осіб чи невеликих організацій в свідому активну політичну боротьбу значної маси населення республіки. Варто також відзначити увагу авторів до внеску окремих політичних лідерів у справу посилення політизації діяльності населення України із спрямуванням її в національно-державницьке русло [37].

Відзначимо успішно захищені докторські дисертації В. Литвина, А. Русначенка, О. Гараня, та кандидатські дисертації І. Кривдіної, В. Кулика, В. Марчука, О. Пилипенка, Л. Савченка, Я. Секо [32, 42, 15, 25, 29, 36, 38, 44,

45]. Багато з цих академічних робіт знайшли продовження на сторінках монографічних досліджень, фахових наукових видань. Національні аспекти діяльності НРУ проаналізовано у кандидатській дисертації О. Шановської на тему: "Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989 – 1996 рр.)" [49]. Авторка фактологічно довела створення Народного Руху України за перебудову як організації національного відродження в Україні, показала консолідацію національно-свідомих сил навколо Руху в умовах горбачовської "перебудови". Завдяки застосуванню новітньої методології вона простежила еволюцію ідеологічної позиції Руху.

Доцільно виділити дисертаційне дослідження С.Бондаренка, який присвятив його вивченню ролі Народного Руху України у національно-політичному житті наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття. Автор зробив в цілому вірний висновок щодо спрямованості розвитку НРУ, вважаючи, що він повторив долю аналогічних масових громадських організацій колишнього СРСР періоду перебудови, які переважно, мали схожі моделі, гасла, соціальні бази. Їх потужність залежала не стільки від внутрішньої згуртованості, скільки від наявності не менш сильного об'єкту протидії, на якому фокусувався весь суспільний негатив. Перетворення Народного Руху України в політичну партію парламентського типу завершило значною мірою пошук варіантів власного місця в суспільно-політичному житті незалежної Української держави [11].

Варто звернути увагу на дисертаційне дослідження О.Горбачової, в якому на основі аналізу великої джерельної бази подано оцінки діяльності провідних громадсько-політичних організацій України другої половини 1980-х років. Авторка справедливо вказувала, що цілий комплекс факторів обумовлював реальну можливість появи і поширення неформальних організацій в умовах перебудови [17].

В Україні й до останнього часу відсутня однаковість щодо типологізації партій за їхніми ідеологічними засадами і політичними платформами. Складність відображення партійного життя в Україні характеризують дві обставини. Перша відображає недосконалість методологічних і методичних досліджень. Друга полягає, по-перше, у невизначеності й незавершеності ідеологічних систем, їхній схожості та електичності; по-друге, у частих змінах ідеологічних пріоритетів у партійних платформах; по-третє, у регіональних розбіжностях структури однієї партії або групи партій ідеологічної спрямованості.

Критичне ставлення до однопартійної радянської системи та численних обмежень участі пересічних громадян у суспільно-політичному житті в період існування СРСР із певною ідеалізацією можливістю розширення політичної суб'єктності, які стали доступними в період перебудови, для українських вчених поєднувалися із вивченням обставин піднесення українського національного руху та визначенням ставлення громадян до оприлюднення негативних явищ в історії СРСР і усвідомлення ними можливості проведення Україною політики, яка не диктувалася вимогами союзного центру.

В цілому дослідники партійного життя в Україні тривалий час здійснювали типологізацію українських партій швидше на підставі їхніх декларованих статутів, аніж на підставі врахування сукупності ознак партійного процесу. Тому поняття про реальний стан партійного життя здебільшого відображало ідеальну модель, довільно запозичену в західній партіології. Стан партійної думки в Україні у 1990-х роках здебільшого ґрунтувався тільки на порівнянні програмних документів партій за схемою загального дослідження. Тому характеристика українських партій та партійної системи на основі досягнень партіологічних досліджень кінця ХХ ст. не давала цілісного уявлення про

цей феномен, і залишалася далекою від повного і завершеного відображення його істотних ознак.

1. Алексєєв Ю., Кульчицький С., Слюсаренко А. Україна на зламі історичних епох (Державотворчий процес 1985–1999 рр.). Навч. посіб. – К., 2000. 2. Базовкін Є. Шляхи становлення, форми прояву багатопартійності // Політика і час. – 1991. – № 5. 3. Балакірева О., Мельниченко В. Самоорганізація багатопартійності // Віче. – 1998. – № 2. 4. Баран В. Україна: новітня історія (1945–1991 рр.). – Львів, 2003. 5. Баран В., Даниленко В. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) // Україна кризь віки в 15-ти томах / За ред. В. Смолія. – К., 1999. – Т. 13. 6. Богомаз К.Ю. Багатопартійність в Україні: проблеми становлення і основні етапи розвитку. Деп. в УкрІНТЕІ, 27.07.92, №1152 – УК 92. 7. Богомаз К.Ю. Політичні партії і громадські організації на Україні (друга половина 80-х – на початок 90-х років ХХ ст.). – К., 1992. 8. Бойко О. Історія України у ХХ столітті: 20-ті – 90-ті роки. – Ніжин, 1994. 9. Бойко О.Д. Україна 1985–1991: основні тенденції суспільно-політичного розвитку. – К., 2000. 10. Бойко О. Україна 1991 – 1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього? – К., 1996. 11. Бондаренко С.В. Народний Рух України та його роль у національно-політичному житті наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття. – Дис... канд. іст. наук. – Тернопіль, 2006. 12. Вільсон Е., Якушик В. Політичні організації в Україні // Сучасність. – 1992. – № 5. 13. Гарань О.В. Від створення Руху до багатопартійності. – К., 1992. 14. Гарань О.В. Убити Дракона. З історії Руху та нових партій України. – К., 1993. 15. Гарань О.В. Становлення та діяльність політичної опозиції в Україні у 1988 – 1991 роках: Автореф. дис... д-ра іст. наук. – К., 1996. 16. Гончарук Г. Народний Рух України: Історія. – Одеса, 1997. 17. Горбачова О.С. Громадські організації в Україні другої половини 80-х – початку 90-х рр. ХХ ст.: процес становлення та розвитку. – Дис... канд. іст. наук. – К., 2008. 18. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. – К., 2000. 19. Данилюк Ю., Бажан О. Опозиція в Україні (друга пол. 50-х – 80-ті рр. ХХ ст.). – К., 2000. 20. Драч В. Народ і партія єдині? // Вітчизна. – 1991. – № 7. 21. Касьянов Г. Незгодні. Українська інтелігенція в русі опору 1960-х – 80-х років. – К., 1996. 22. Кафарський В. Комунізм і український національно-визвольний рух. – Івано-Франківськ, 2002. 23. Кобко Г.Л. Розвиток національних культур: діалектика інтернаціоналізації та суверенітету // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – №7. 24. Ковтун В. Історія Народного Руху України. – К., 1995. 25. Кривдіна І. Б. Гельсінський рух і його вплив на національно-політичні процеси в Україні (1976 – поч. 90-х років): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Одеса, 2001. 26. Кулик В. Новий український націоналізм: три поверхи вертепу // Сучасність. – 1993. – № 3. 27. Кулик В. Письменницьке відродження: україн-

ська державна ідея в дискурсі "опозиція в середині режиму" перших років перебування // Сучасність. – 1998. – № 1. 28. Кулик В. Повторення перейденого. Українська революція 1917–1991 // Сучасність. – 1992. – № 2. 29. Кулик В. Формування та еволюція української державної ідеї 1986 – 1991: Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1999. 30. Литвин В. Кризь призму партійного бачення. Зовнішня політика і політичні партії України: Підходи до проблеми // Політика і час. – 1993. – № 4. 31. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. – К., 1994. 32. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці (Суспільно-політичний розвиток України в другій половині 80-х – першій половині 90-х років): Автореф. дис... д-ра іст. наук. – К., 1995. 33. Литвин В. Нові орієнтири нових партій // Політика і час. – 1991. – № 12. 34. Литвин В. Україна на межі тисячоліть (1991–2000 рр.) // Україна кризь віки в 15-ти томах / За ред. В. Смолія. – К., 2000. – Т. 14. 35. Литвин В. Україна: політика, політики, влада. На фоні політичного портрета Л.М. Кравчука. – К., 1997. 36. Марчук В. Національно-демократичні традиції у демократичному процесі України (друга пол. 1980-х – перша пол. 90-х років): Автореф. дис... канд. іст. наук. – К., 1996. 37. Новітня історія України (1900–2000): Підручник / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусєв, В.П. Дрожжин та ін. – К., 2000. 38. Пилипенко О. Національно-демократичний рух в Україні (друга пол. 80-х – поч. 90-х років ХХ ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Донецьк, 1997. 39. Ракитський Б., Ракитська Г. Теоретична експертиза, концепції та практична політика перебудови // Філософська та соціологічна думка. – 1989. – № 10. 40. Рубан В. Довга дорога до себе // Сучасність. – 1992. – № 1. 41. Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні середини 50-х – початку 1990-х років. – К., 1998. 42. Русначенко А. Національно-визвольний рух в Україні – середина 1950-х – початку 1990-х років: Автореф. дис... д-ра іст. наук. – К., 1999. 43. Русначенко А. М. Пробудження. Робітничий рух на Україні 1989–1993 рр. – К., 1995. 44. Савченко Л. Національне самовизначення українців як фактор дезінтеграції СРСР (1985 – 1991): Автореф. дис... канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1994. 45. Секо Я. П. Національний рух середини 1980-х – початку 1990-х років у контексті відродження Української держави / Автореф. дис... канд. іст. наук. – Чернівці, 2005. 46. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Нові політичні партії. – К., 1990. 47. Сольський Р. Україна, Білорусь і Молдова: інтеграція по-імперськи, русифікація і боротьба за національне виживання // Укр. іст. журн. – 1992. – № 9. 48. Сучасні політичні партії та рухи на Україні. – К., 1991. 49. Шановська О. А. Діяльність Народного Руху України з розробки національної програми та практичного втілення її в процесі державотворення (1989 – 1996рр.): Дис... канд. історичних наук. – Одеса, 2003.

Надійшла до редколегії 09.03.09

Т. Орлова, канд. іст. наук

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЖІНОК НА РАННІХ ЕТАПАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ДОСЛІДНИКІВ

Проаналізовано стан історіографії проблеми участі українського жіноцтва у громадсько-політичному житті ранніх етапів вітчизняної історії

The article analyzes the state of historiography of the problem of participation of Ukrainian women in civil and political life at early stages of the nation's history.

Про громадсько-політичну діяльність можна вести мову лише тоді, коли людська спільнота у своєму розвитку піднімається на рівень цивілізації, тобто власне соціального буття. Серед факторів, що визначають належність до цивілізації, – наявність міст і держави. Хоча на терені сучасної України у стародавні часи існували дослов'янські держави і міста, першим державним утворенням у вітчизняній історії вважається Київська Русь. Історична пам'ять зберегла імена жінок, які вплинули на розвиток тогочасного суспільства. Серед легендарних – Либідь, яка разом із братами Києм та Щемом називається засновницею Києва. Що стосується більш реальних осіб, так в історії Київської Русі були великі княгині, родички князів, просто значні особистості, які відзначилися у політичному та громадському житті, зокрема у царині освіти та культури. Про них завжди згадують науковці, висвітлюючи середньовічну історію України-Русі. Історіографія цього періоду є настільки масштабною, що являє собою гідний об'єкт історіографічного дослідження. На разі йдеться про студії, спеціально присвячені ролі жіноцтва в ті часи [7; 11; 30; 48; 61; 76; 70; 71; 89 та ін.].

Серед видатних жінок України-Русі на першому місці, безумовно, – княгиня Ольга – мудра правителька і реформаторка внутрішнього життя держави, а також

жінка, шанована не тільки своїм народом, а й правителями інших країн, канонізована православною церквою. Одним з проявів визнання її досягнень і заслуг є увага до її діяльності з боку істориків різних часів, на разі ХХ – початку ХХІ ст. [2; 7; 11; 19; 31; 48, с.9-84; 62; 72; 76, с. 37-41 та ін.] Звичайно, про велику княгиню писали й раніше. Проте чи відповідає написане історичній реальності? Над цим в свій час замислився Іван Крип'якевич. З цього приводу він зазначав: "Десять століть, що відділяють нас від Ольги, пильно дбали о се, щоб затерти дійсні риси сеї великої жінки, відібрати їй все характерне і індивідуальне, все чим будила пошану і інтерес у своїх сучасників, а натомість наділити її конвенціональними прикметами візантійської святої" [26, с.4]. Церковна традиція зображувала образ жінки, яка від дитинства "шукала бісера многоцінного" – християнства, а світські оповідання змальовували її не такою смиренницею. Вона була розумною, відрізнялася надзвичайною сміливістю та енергійністю, мету ставила собі сама і наміри виконувала до останньої точки, вміла йти власним шляхом, "йшла все вперед, хоч би через море крові і рафінованих злочинів" [26, с.5]. За її голову заслугу історик вважає те, що вона "сильною рукою тримала в ладі молоду державу, не втратила нічого з сього, що передав їй Ігор – противно, доповнила спад-